

ELIKSI – elinympäristön parhaaksi

Susanna Leimio-Reijonen

Johdannoksi

Työ nuorten päihteettömyyden edistämiseksi – ehkäisevä päihdetyö – on keskellä nopeaa ja perusteellista muutosta kohti ajanmukaisin menetelmin tehtävää tutkimus- ja kehitystyötä. Terveys ry:n hallinnoima ja RAY:n rahoittama Innostu! Innosta! -hanke (2007–2010) pureutuu osaltaan tähän ajankohtaiseen haasteeseen, Nuorilta nuorille -hankkeen (2004–2006) jälkiä seuraten, vahvasta sosiaalipedagogisesta teoriasta nousevin menetelmäsovelluksin. Sen tavoitteena on innostaa nuoria mukaan heitä koskevan ehkäisevän päihdetyön suunnitteluun, tekemiseen ja arviointiin yhteistyössä aikuisten kanssa. Hankkeen tuloksena syntyy lähiyhteisöille suunnattu toimintamalli, joka kannustaa vuoropuheluun, aktiiviseen kansalaisuuteen ja vaikuttamistoimintaan elämän eri osa-alueilla.

Toiminnan lähtökohtana on alusta alkaen ollut yleiskeskustelu nuorten parissa tehtävän ehkäisevän päihdetyön vaikuttavuudesta tai vaikuttamattomuudesta. Syyistä tai toisesta suomalaisen väestön päihdemyönteisiin asenteisiin vaikuttaminen on eräänlainen ikuisuuskysymys ja toisaalta asenteet muuttuvat hitaasti, vaikka työtä päihteidensä käytön ehkäisemiseksi on tehty eri-ikäisten parissa jo varhaisesta raittiustyöstä lähtien. Normaalina pidetty ja kulttuuriimme piirteisiin

sisäänkirjoitettu ominaisuus on varmasti haasteista vaikeimpia: miksi alkoholi liittyy niin voimakkaasti suomalaiseen arkeen ja juhlaan, miksi nuoret syntyvät päihdekulttuurimme jatkajiksi ja juodakseen, jotta päihtyisivät, ja mitä sille voisi tehdä?

Innostu! Innosta! -hankkeessa ehkäisevän päihdetyön haasteeseen on tartuttu tekemällä tulkinta sukupolvien välisestä kommunikaatio-ongelmasta, kuilusta, joka yhtäältä estää aikuisten välittämän viestin perille pääsyä nuorille ja toisaalta nuorten näkökulmasta sen ymmärtämistä. Tulkinta liittyy läheisesti myös käsitteeseen indoktrinaatiosta, asenteilla täyteen ladatusta yhden totuuden opista, oman viestin ujuttamisesta ohitse toisen tietoisin harkinnan. Indoktrinaatiotilanteessa aikuiset ohittavat nuorten asiantuntijuuden vuoropuhelun sijaan ja estävät siten myös persoonan kehittymisen. (Mm. Puolimatka 1997; Huttunen 1999; Soikkeli & Salasuo 2004.) Sosiaalipedagogisesti tarkasteltuna tilanne vaikuttaa mahdottomalta. Ratkaisuksi tällaisessa monimutkaisessa ongelmassa voidaan tarjota ainoastaan vuorovaikutuksellisia menetelmiä (Mason & Mitroff 1981), jossa ongelmaan tarttuvat kaikki he, joita se jollakin tavalla koskettaa (Kurki 2000).

Esittelemässäni hankkeessa nuorten parissa tehtävää ehkäisevää päihdetyötä on pureskeltu noin viiden vuoden ajan yhteistyössä yli kahdensadan nuoren ja aikuisen kanssa. Toiminnan muotoa on kehitetty, testattu ja hiottu yhdeksässä lähiyhteisössä, ja kuusi seuraavaa kokeilua on jälleen käynnissä. Yhteistyöstä on syntynyt viimeistelyä vaille valmis toimintamalli ELIKSI. Se soveltuu päihdeettömyyden edistämistyön ohella useiden prosessien (kuten hyvinvoinnin ja terveiden elämäntapojen edistäminen sekä elinympäristön olosuhteisiin vaikuttaminen) rakenteeksi ja menetelmäksi.

Prosessi

Kysymyksessä on nelivaiheinen prosessi, joka etenee vaiheesta toiseen kronologisesti. Sen perustana on aito vuoropuhelu, joka syntyy sosiaalipedagogisesta yhteisöllisyydestä ja osallisuuden kokemuksesta. Siitä, että ihmiset tekevät yhdessä ja tehdessään kuun-

televat toimintaympäristönsä tarpeita, odotuksia ja toiveita, ja huomioivat ne toimissaan. Osin vaiheet voivat olla päällekkäisiä, kuten ryhmäytyminen, joka jatkuu koko prosessin ajan. (Ks. kuva 1.)

Kuva 1. ELIKSI – elinympäristön parhaaksi

Esittelen seuraavassa ELIKSI-toimintamallin vaihteita työssä, jonka tarkoituksena on tukea lasten ja nuorten päihteettömyyttä, ehkäistä alkoholin käyttöä ja viivyttää mahdollisia juomiskokeiluja. Liikkeelle lähdetään sosiokulttuurisen innostamisen tavoin toimivan ryhmän kokoamisesta.

Meiksi – toimivan ryhmän kokoaminen

Nuoret oppivat arvoja ja normeja parhaiten keskinäisessä kanssakäymisessä, sillä pohdiskelua tapahtuu eniten juuri kommunikointirakenteissa, joissa kaikki sen jäsenet ovat samanarvoisia (mm. Frönes 1995; McDonald 2003; Warren 2000).

Vuosien 2007–2008 Innostu! Innosta! -hankkeen yleistemäksi valittiin edellisen hankkeen tapaan nuorten päihteiden käyttö. Toimintaryhmät muodostuivat 13–17-vuotiaista nuorista sekä aikuisista, joilla oli halu tehdä yhteistyötä nuorten kanssa tai jotka toimivat esimerkiksi ammattinsa puolesta tai vapaaehtoisesti nuorten parissa. Ryhmä muodostui toisin sanoen heistä, joita nuorten päihteiden käyttö jollakin tavalla kosketi. Edellytyksenä toimintaan osallistumiselle oli päihteet-

tömyys hankkeen tilaisuuksissa ja tapaamisissa, muita vaatimuksia ei esitetty. Päinvastoin mukaan toivottiin mahdollisimman heterogeenistä joukkoa, jolla olisi erilaisia näkemyksiä ja kokemuksia muillekin jaettavaksi. Ryhmään liittyminen ja sen toimintaan osallistuminen oli jokaiselle vapaaehtoista: siihen saattoi tulla mukaan missä prosessin vaiheessa tahansa ja siitä poisjäämistä ei estetty.

Toiminnan vapaaehtoisuus osoittautui merkittäväksi motivaatio-tekijäksi erityisesti nuorten kohdalla. He kuvasivat motivaatiotaan ”koukkuun jäämisenä mukavaan tekemiseen ja innostuksena siitä, mitä tehdään”. Innostuminen oli heidän mukaansa ”naurua kokouksissa ja foorumeissa”. Helppoa siitä teki ”mukana olemisen vapaaehtoisuus”, se että ”sai osallistua sen verran kuin tahtoi tai pystyi”, että oli ”mahdollisuus toimia oman vapaa-aikansa ehdoilla, olemalla aktiivisesti läsnä kokouksissa”, ja että ”poisjääminenkin oli luvallista ja omaan harkintaan perustuvaa” (Leimio-Reijonen 2009).

Käytännössä ryhmät pysyivät pitkälti muuttumattomina alkuvaiheista aina loppuun saakka. Niihin kuului sekä päihteettömiä että päihkeitä kokeilleita tai käyttäviä nuoria sekä kunnan että seurakuntien nuorisotyöntekijöitä, opettajia, terveydenhoitajia, poliiseja, järjestötyöntekijöitä, vanhempia ja isovanhempia. Merkille pantavaa ryhmässä oli niiden jäsenten välinen vuorovaikutus. Se kehittyi lopulta aidoksi dialogiksi, ryhmätoiminnaksi, jossa toimijat tunsivat toisensa ja toistensa elämää näkyvien roolien takana. Sen piirteitä olivat myös jäsenten kyky kuunnella ja taito esittää omia mielipiteitään seurassa, jossa siihen annettiin mahdollisuus. Aitoa dialogia oli nähtävissä ryhmässä, joissa ihmiset kunnioittivat ja arvostivat toisiaan, ja halusivat vaikuttaa yhdessä yhteisönsä arkeen.

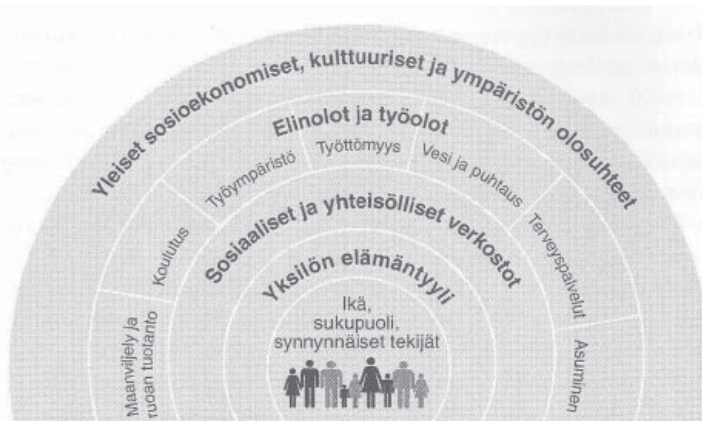
Arki – toimintaympäristön kartoitus ja analyysi

On tunnettava se todellisuus, jossa toiminnan on tarkoitus tapahtua (mm. Kurki 2000).

Toimintaympäristön kartoituksen ja analyysin avulla voidaan arvioida elinolosuhteita, yhteisön jäsenten todellisia terveystarpeita sekä yhteisön terveyden edistämiseen liittyviä tarpeita. Menetelmänä ympäris-

töanalyysi lisää yhteisön jäsenten ymmärrystä elinympäristöstään ja parantaa kansalaisten tietoisuutta hyvinvoinnistaan. Jotta yhteisön tarpeista saataisiin riittävän laaja-alainen kuva, pyritään kartoitus ja analyysityö tekemään mahdollisimman monien asianosaajien yhteistyönä. Prosessissa kerätään, kuvataan, analysoidaan ja jaetaan tietoa yhteisön terveydestä, hyvinvoinnista ja niiden ehdoista.

Innostu! Innosta! -hankkeessa paneuduttiin nuorten päihteiden käyttöön paikallisena ilmiönä ja tutkittiin sen mahdollisia taustatekijöitä niin yksilöllisellä, yhteisöllisellä kuin yhteiskunnallisellakin tasolla (Terveyden taustatekijät, ks. kuva 2). Siinä pohdittiin päihteiden käyttöä nuorten näkökulmasta: olivatko ikä, sukupuoli, synnynnäiset seikat tai nuorten käyttäytyminen luonteeltaan kokeilu- ja käyttöriskiä kasvattavia vai siltä suojaavia tekijöitä. Yksilöllisten elämäntyylytekijöiden ohella tarkasteltiin myös yksilöä yhteisössään, asuinalueella. Millaisissa olosuhteissa ja miten nuoret lähiössä elävät, onko siellä harrastus- tai vapaa-ajanviettomahdollisuuksia tai ryhmiä, joihin voisi kuulua. Entä miten alueella yleisesti viihdytään, ja mitkä sen yhteisölliset ja sosiaaliset tekijät vaikuttavat nuorten päihteiden käyttöön ehkäisevästi tai lisäävästi. Lopuksi yksilölliseltä ja lähiyhteisön tasolta saatu tieto asetettiin suurempaan kontekstiin, yhteiskunnalliseen todellisuuteen. Siinä kuvattiin yleisesti suomalaista alkoholi-ilmastoa, nuorten päihteiden käyttökulttuuria ja sen mahdollisia muutoksia. Lisäksi tarkasteltiin myös kevyesti suomalaista alkoholipolitiikkaa, alkoholin saatavuutta ja rajoituksia sekä niiden luomia edellytyksiä käyttää alkoholia alaikäisenä.

Kuva 2. Terveiden taustatekijät (Dahlgren & Whitehead 1991, suom. Palosuo ym. 2004)

Paikallishankkeiden toimijat kuvasivat nuorten päihteiden käyttöä lähiympäristössään tietojensa ja ymmärryksensä valossa sekä alueella elävien tai oleskelevien näkökulmasta. He kävivät vuoropuhelua sekä ryhmän sisällä että siitä ulospäin ymmärtääkseen paikallisten nuorten päihteiden käyttötapoja, syitä, määriä, paikkoja ja seurueita sekä sitä, mitä se kullekin tarkoitti ja merkitsi tai kuinka sen jokainen osaltaan koki. Ryhmissä kerättiin myös tutkitun ja raportoidun tiedon tuloksia ilmiöstä taustatekijöineen. Tarkoituksena oli selvittää nuorten päihteiden käyttöä mahdollisimman monien ja erilaisten lähteiden avulla. Valtavaa tiedontulvaa rajattiin pitäytymällä sellaisessa tiedossa, minkä selvittämisen tarpeen prosessi nosti esille.

Tiedon analysointi käynnistyi jo tietoa kerätessä ja siitä keskusteltaessa. Tulkintatyö avasi edelleen myös uusia tiedonkeruutarpeita. Käytännössä analyysi merkitsi vuoropuhelua ja yhteisiä pohdintoja siitä, mitä kerätty tieto kertoi lähiyhteisön arjesta ja sen todellisuudesta. Taustatekijät selvittivät ilmiön luonnetta ja niiden avulla sitä kyettiin tarkastelemaan uudenaikaisessa valossa. Yhdessä työskentely ja ryhmän jäsenten välinen vuorovaikutus herkisti näkemään arkisen ilmiön taakse. Prosessi synnytti oivalluksia ja tarpeita, avasi näkökulmia, nosti esiin paikallisia haasteita ja ohjasi myös itse työskentelyä eteenpäin kohti sitä, mitä ryhmä voisi esiin tulleille asioille tehdä.

Praksis – teoriasta käytäntöön

Voimaantumisprosessi lisää nuorten ymmärrystä toimia oman elämänsä haltuunottajana, vastuunkantajana ja tulevaisuutensa rakentajana (Viirkorpi 1993).

Praksis suuntaa toimijoiden ajattelun pohdiskelusta kohti käytännön toimintaa. Prosessissa edetään toimintaympäristön kartoituksen tulosten viimeisteltyyn analyysiin, kehittämisprojektin valintaan, tuotteistamiseen ja lopulta toteutukseen.

Hankepaikkakunnilla ympäristön tutkiskelu nosti esiin paikallisia tarpeita, odotuksia, toiveita ja ongelmia, joita ryhmissä arvioitiin suhteessa käytettävissä oleviin voimavaroihin. Kun heille oli muodostunut käsitys elinympäristönsä nuorten päihteiden käytöstä ja siitä, mihin pitäisi vaikuttaa päihteettömyyden edistämiseksi, ryhdyttiin suunnittelutyöhön. Aluillaan oleva projekti juurtui todellisuuteen ja sieltä nouseviin teoreettisiin perusteisiin: ”(...) asiat sitten jotenkin liittyivät yhteen. Se mitä siihen asti oli tehty ja se mihin panostetaan, liittyivät kokonaisuudeksi.” (Leimio-Reijonen 2009.)

Projektin aihe valittiin ryhmän kiinnostuksen, halun, yleisten tarpeiden tai muun pätevän kriteerin perusteella. Jokaisella ryhmän jäsenellä oli mahdollisuus vaikuttaa valintaan ja perustella kantaansa esimerkiksi omilla intresseillään. Projektista laadittiin suunnitelma, jossa pohdittiin ryhmän jäsenten osaamisen ja taitojen lisäksi aineellisia mahdollisuuksia toteutukseen. Sosiokulttuurisen innostamisen prosessin mukaisesti vastattiin kysymyksiin projektin luonteesta, perusteista, tavoitteista, päämääristä ja välitavoitteista, toteutuspaikasta, menetelmistä, ajankohdasta, kohderyhmistä ja käytettävissä olevista inhimillisistä, materiaalisista ja taloudellisista resursseista (Kurki 2000).

Suunnitelman valmistuttua päästiin viimein odotettuun ja konkreettiseen toteutuksen vaiheeseen. Yhdessä tutkitusta elinympäristöstä ja erityisesti nuorten päihteiden käytöstä oli muodostunut ryhmän jäsenille jokseenkin yhteinen käsitys. Vuoropuhelu, johon ryhmän jäsenet turvallisiksi kokemassaan yhteisössä uskaltautuivat, tuotti perusteluja ja toisaalta tekemisen paikkoja. Vaikuttaminen ja asiaan puuttuminen tuntuivat mahdollisilta toteuttaa omien resurssien puitteissa. Tutkiske-

lun avulla arjen olosuhteille herkistyminen, siitä johtuva motivaation vahvistuminen ja tahto tehdä asioille jotakin vahvistivat kokemusta osallisuudesta, yhteisöllisyydestä ja asiantuntijuudesta. Nuorten päihteiden käyttö olikin yhteisön yhteinen asia, johon jokainen saattoi osaltaan vaikuttaa.

Vuosina 2007–2008 toimineiden hankepaikkakuntien haasteet liittyivät tyttöjen juomiseen, vanhempien päihdemyönteiseen asennoitumiseen, kokoontumistilojen ja tekemisen sekä päihdeettömien juhlien puutteeseen. Olosuhteiden muuttamisen tarpeeseen ryhmät vastasivat neljän erilaisen projektin muodossa. Projekteja olivat: 1) ohjelmallinen tyttöjen ilta ja ilta vanhemmille, jossa näytelmän pohjalta keskusteltiin päihdeiden käytöstä, 2) nuorisokahvilatoiminnan elvyttäminen erilaisen toimintapisteiden avulla, 3) päihdeettömät yöbileet ja 4) konsertin järjestäminen yhdessä nuorisovaltuuston kanssa ja tietoisuuspäihdeettömästä hauskanpidosta. (Leimio-Reijonen 2009.)

Näky – arviointi ja projektista pysyväksi toiminnaksi

”Juuri kun olin saanut kaikki vastaukset valmiiksi, kysymykset vaihtuivat.” (trad.; Kurki 2000.)

Toimintamallina ELIKSI on ryhmän yhteinen kasvun ja oppimisen prosessi. Sen mahdollistaa yhdessä toteutettu toiminnan jatkuva reflektointi ja arviointi. Arviointi on siis osa ELIKSIn toimintaa. Sen ydin on jatkuvassa, joustavassa ja systemaattisessa itsearviointissa, joka ohjaa ja suuntaa prosessia koko sen ajan. Ohjaavan roolinsa lisäksi prosessiarviointi synnyttää uusia tarpeita ja tekemisen paikkoja. Prosessiarvioinnin lisäksi tarvitaan myös arviota tuloksista ja tuotoksista. Se voidaan toteuttaa joko ulkoisena tai sisäisenä arviointina tai niiden yhteistyönä. Arvioimalla saadaan vastauksia kysymykseen, mitä todella on saavutettu ja miten siitä pitäisi jatkaa eteenpäin. (Kurki 2000.)

Arviointi oli osa Innosta! Innosta! -kehittämishankkeen käsikirjoitusta. Arjen tohinassa se näkyi aktiivisena vuorovaikutuksena eri toimijoiden kesken, itsearviointina ja toiminnan jatkuvana kehittämisenä niin valtakunnallisella kuin paikallisellakin tasolla. Arvioinnin tapoja oli monia päiväkirjatyöskentelystä raportointiin. Prosessiarvioin-

nin lisäksi kaikki hankkeessa mukana olleet osallistuivat myös loppuarvioinnin laatimiseen sekä pohdintaan siitä, saatiinko tehtyä se, mikä oli tavoitteena paikallisiin ja valtakunnallisiin suunnitelmiin kirjattu.

Arvioiden mukaan hankkeen vahvuudet liittyivät pääasiassa paikallisyhteisöjen työhön. Ryhmän jäsenten välinen vuorovaikutus oli mutkatonta, avointa ja luottamuksellista. Yhdessä oli mukavaa ja toimijat olivat lähtökohtaisesti sitoutuneita yhteiseen tavoitteeseen hyvän asian puolesta. Toimintaympäristön kartoitus ja analyysityö nostettiin myös toiminnan vahvuuksien luetteloon. Vahvuuksien tapaan myös hankkeen heikkoudet liittyivät paikallisyhteisöjen toimintaan. Ryhmät eivät aina ”toimineet ja jos toimivat, niin sitoutuminen ei kaikeilla ollut välttämättä samanlaista”. Etenkin aikuisten osallistumista arvosteltiin ajoittain heikoksi. Heikkouksina mainittiin myös mallin liiallinen teoreettisuus, heikko tunnettuus ja puutteelliset resurssit. (Leimio-Reijonen 2009.)

Toiminnan arviointi sekä prosessin aikana että sen jälkeen tuotti paikallishankkeille arvokasta tietoa suunnasta, johon oltiin menossa. Se myös täsmensi yleisesti hankkeen ja ELIKSI-toimintamallin rakenteeseen liittyviä seikkoja, pakotti poistamaan tarpeettomuuksia ja näkemään kokonaisuuden ikään kuin ulkopuolisen silmin. Esiin nostettuja ja tulevaisuudessa huomioitavia kehittämiskohteita olivat mm. sitoutumisen ja aidon läsnäolon merkitys, ryhmän rakenne ja sukupuolisuus, toimijoiden välinen yhteydenpito ja vuorovaikutuksen laatu sekä eräät hankkeen rakenteeseen liittyvät tekijät.

Kokonaisuutena hanke onnistui tarjoamaan toimintavuosiensa aikana nuorille muodon ja vaihtoehdon mielekkääseen, pitkälti omaehtoiseen, hauskaankin vapaa-ajan viettoon, yhteiskunnalliseen osallisuuteen ja vaikuttamistoimintaan (vrt. Myllyniemi 2009). Sitä tehtiin vilkkaassa vuoropuhelussa ja ”livetapaamisten” muodossa nuorten ja aikuisten yhteistyönä siten, että jokainen on saanut kokea olevansa jollakin tavalla arvokas, tarpeellinen ja asiansa tunteva. Kehittämistyö hankkeessa jatkuu vuoden 2010 loppuun saakka.

Lähteet

- Frönes I. 1995.* Among Peers. On the meaning of peers in the process of socialization. Oslo: Scandinavian University Press.
- Huttunen, R. 1999.* Opettamisen filosofia ja kritiikki. Jyväskylä Studies in Education, psychology and social research 153: Jyväskylän yliopisto.
- Kurki, L. 2000.* Sosiokulttuurinen innostaminen. Tampere: Vastapaino.
- Leimio-Reijonen, S. 2009.* Väliraportti: Innostu! Innosta! -hanke 2007–2008. Saatavilla www-muodossa: http://www.innostuinnosta.fi/sivu.php?artikkeli_id=262 Luettu 1.7.2009.
- Mason, R. O. & Mitroff, I. I. 1981.* Challenging Strategic Planning Assumptions: Theory, Cases and Techniques. John Wiley & Sons.
- McDonald, J., Roche, A. M., Durbridge, M., Skinner, N. 2003.* Peer Education: From Evidence to Practice. An alcohol and Other Drugs Primer. Saatavilla www-muodossa: <http://www.nceta.flinders.edu.au/pdf/peer-education/entire-monograph.pdf> Luettu 12.7.2004.
- Myllyniemi, S. 2009.* Aika vapaalla: nuorten vapaa-aikatutkimus. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura, julkaisuja 92 ja Nuorisosiain neuvottelukunta, julkaisuja 40.
- Palosuo, H., Sihto, M., Keskimäki, I., Koskinen, S., Lahelma, E., Manderbacka, K., Prättälä, R. 2004.* Eriarvoisuus ja terveystieteitä. Kokemuksia sosioekonomisten terveyserojen kaventamisesta Ruotsissa, Englannissa ja Hollannissa. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2004:12.
- Puolimatka, T. 1997.* Opetusta vai indoktrinaatiota: Valta ja manipulaatio opetuksessa. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Soikkeli, M. & Salasuo, M. 2004.* Putkinäköä – mitattiinko ymmärrystä vai kuuliaisuutta? Tiimi 1/2004. Saatavilla www-muodossa: http://www.aklinikka.fi/tiimi/arkisto/2004/104/kirja_elamys.html/ Luettu 7.4.2008.
- Viirkorpi, P. 1993.* Osallisuus, yhteistyö, valta, muutos... Asuinalueen uusi suunnittelujärjestelmä. Helsinki: Suomen Kuntaliitto.
- Warren, M. 2000.* Out-of-School Youth: Health promotion effectiveness in reaching disenfranchised youth. Teoksessa The Evidence of Health Promotion Effectiveness. Shaping Public Health in a New Europe. A report for the European Commission by the International Union for Health Promotion and Education. 2. painos. 42–54.